ILIDIA – ECOU ÎN TIMP

DE ARH. IOANA MIHĂIESCU

INFO 2

Tocurile mele înalte de orăşeancă alunecau pe povârnişurile rotunde, albe şi pline de brumă ale pietrelor drumului. Intram dis-de-dimineaţă în satul care urma să fie şi al meu începând cu acea zi, după un drum bătut de pământ argilos tare, de 6 km, care trecea pe lângă lanuri de grâu secerat, profilate pe formele muiate în albastru ale munţilor Aninei.
Era prin 1987, mă căsătorisem de curând şi ajungeam pentru prima dată în satul bănăţean al soţului meu, Ilidia. Localnicii îl denumesc cu fala celui care are o poveste de spus şi cu un zâmbet schiţat în colţul gurii, „Mica Americă". Aflu că o bună parte dintre cei 400 de acum rămaşi locuitori ai săi a avut o rudă, un bunic, străbunic, care în interbelic a emigrat în America să lucreze. Toţi, dar absolut toţi s-au întors cu bunul câştigat acolo, la familiile lor şi şi-au construit case care se înşiruie acum cuminţi, umăr lângă umăr, de-a lungul celor 2 „socac"-uri (uliţe) ale satului.
Intrarea în sat, care trece printre grădinile plantate, pe atunci model, de la „capu' satului" are primul reper - o troiţă ortodoxă, de formă pătrată, acoperită cu tablă uşor patinată, o cruce şi un gard timid în jurul ei.

Terenul din jur nu este bine sistematizat, se vede că nu a mai atras atenţia nimănui de mult şi mă gândesc că mi-ar plăcea să „ridicăm" un pic acest însemn sacru din colbul drumului, să-l înnobilăm cu facerea mâinilor noastre, poate vom reuşi ceva. Uliţa placată cu bolovăniş alb, rotund, prelucrat de vânt, de roţile căruţelor şi paşii sătenilor, începe dis-de-dimineaţă să reflecte razele soarelui pe faţadele caselor, care devin mai luminoase. Rigolele realizate tot din bolovăniş de calcar bordează, de o parte şi de alta, drumul satului, urmează apoi micile insule de verdeaţă - iarbă cu flori de toamnă viu colorate, în care, din când în când, se iţeşte câte o fântână cu roată (derivată din fântâni cu cumpănă), zidită cu piatră în formă cilindrică, apoi trotuarele din dale, piatră sau pământ bătut, băncile - „scamnele" - din pietre masive, cioplite rapid şi apoi brâul acesta de case puternice, robuste sigure pe ele care te ghidează în sat.

Miroase a aer umed şi curat, a fân şi struguri aurii, şi pe ici, pe colo firul subţire al fumului din coşurile caselor aduce aroma de lemn uscat ars. Miroase a curăţenie şi inocenţă, a bucuria de a exista şi toată această stare se topeşte în culorile calde, fără nicio stridenţă, în perspectivele uşor înceţoşate care sting şi rafinează toate nuanţele.

Mă bucur ca un copil care s-a întors într-un timp de care îi era mare dor, îmi scot sandalele şi păşesc cu tălpile goale pe covorul de pietre rotunde şi ademenitoare, care nu îmi fac niciun rău.
Mă uit la sat cu inima, dar observ deopotrivă şi aliniamentul gospodăriilor, al cornişelor şi al coamelor - jocul lor ritmat - şi aflu că odată cu trecerea timpului, pe măsură ce casele erau mai aproape de contemporaneitate, cornişele se înălţau mai semeţe şi coamele se ridicau mai sus. Casele, de regulă dreptunghiulare, orientate cu latura scurtă spre stradă se deschid în gospodării înguste şi lungi spre interior, acolo unde freamătă viaţa familiei. La stradă e pusă „soba" (camera) cea bună, în care aproape nu intră nimeni niciodată, destinată oaspeţilor. Bănăţeanul, mai introvertit decât ardeleanul sau munteanul, îşi consumă existenţa în curţile interioare, bordate de ziduri înalte, unde nu pătrunde nicio privire, curţi umbrite, unde soarele se joacă printre firele de iarbă doar o jumătate din zi. Dar ce splendid este atunci spectacolul luminii atingând pietrele aparente ale zidurilor interioare, albe-gri, bejuri-pământii, pe care se caţără primăvara zorele mătăsoase albastru-violet, tremurând în adierea vântului! Casele se succed într-un ritm imuabil: supoartă, locuinţă, supoartă, locuinţă, aproape se poate scrie o muzică a fronturilor stradale! Accentele vin din porţile generoase din lemn şi pe alocuri din metal care închid gospodăriile spre stradă (limita dintre două universuri, familia şi comunitatea), încă nealterate, cu tăbliile lor profilate, din implantul de „ferestre bârfitoare" încă prezente aproape la fiecare casă, din piatra aparentă a soclurilor şi uneori tuful calcaros lăsat descoperit, din motivele discrete de brâuri, ancadramente şi motive folclorice amprentate în tencuială.
Porţile vechi au ca gardă, de o parte şi de alta a lor, câte un bolovan tronconic, uşor fasonat, care trebuia să oprească roata de car la intrarea în gospodărie. Fiecare poartă avea prinsă la partea superioară, uşor vizibilă, o tăbliţă cu însemnul obiectului cu care fiecare gospodar se prezenta în cazul unui incendiu: scară, butoi, lopată, târnăcop, greblă, sa (o bună parte dintre porţi mai păstrează acest însemn încă).

În faţa fiecărei case creşte cel puţin un pom: tei, cireş sau nuc. Pe ici, pe colo, aceşti arbori care ascundeau frontul de case în spatele coroanei s-au uscat şi au fost tăiaţi. Au apărut pruni decorativi, mesteacăn sau salcie în locul lor - tot e bine, sunt un lăcaş de umbră şi de viaţă până la urmă.
Privesc cu bucurie faptul că satul încă nu a fost atins de febra „înnoirii" şi modificărilor aberante contemporane. Nu a vrut nimeni încă să-şi supraetajeze casa spre stradă spre a fii „mai ceva" decât a vecinului, să-şi înlocuiască ţigla ceramică patinată cu tablă arogantă viu colorată şi nici să-şi monteze cunoscutele şi facilele PVC-uri, să-şi înlocuiască porţile baroce sau cele cu motive de inspiraţie folclorică locală cu uşi din plastic sau să-şi spele bidinelele colorate strident pe faţadele caselor. Pe ici, pe colo, au apărut totuşi placaje din gresie pe socluri, accente uşoare cromatice mai tari, un belvedere stingher şi momentan (noroc!) fără replică, o pensiune cu lucarne, dar aceste derapaje încă nu au cucerit teren.
Confortul interior a crescut, pe ici, pe colo. Satul nu are încă apă curentă şi nici canalizare, dar aproape fiecare gospodărie are fântâna ei - unele au hidrofor montat, bazine vidanjabile, centrale termice pe lemne.
Curţile interioare sunt pavate cu piatră, uneori betonul a saharizat tot interiorul gospodăriei, alteori câte o insulă de verdeaţă a mai rămas izolată sub cortina de umbră a curţii.
Mă opresc la casa noastră, 222. Construită în 1854, înscrisă în CF în 1897, a beneficiat şi ea de fondurile trimise tocmai din Ohio de mâna bunicului Ştefan Rădulea (care scria din Ohio cărţi poştale încărcate de speranţă şi de dor) - un om activ, voluntar, tenace. Zidurile groase din piatră şi cărămidă - de „cetate", dau stabilitate. Casa are 2 ferestre spre stradă, dintre care una tip bow-window – fereastră „bârfitoare", prin care poţi investiga cu demnitate, strada pe toate direcţiile şi cealaltă cu „şolocaturi" (obloane), o bancă din piatră de moară cioplită şi 2 arbori decorativi.
Parterul este înalt, descărcat pe un subsol total, generos în boltă cilindrică, realizată din blocuri de piatră precar fasonate, un brâu simplu delimitează pe faţadă subsolul de parter.

Poarta mare din metal, ce a înlocuit acum cca 70 de ani o poartă la fel de robustă din lemn, are lăcaşul pentru cheie foarte sus, aproape la 1,50 m înălţime. O vreme m-am întrebat de ce acest lucru întâlnit la mai multe case din Ilidia a fost practicat - ştiu că soacra mea, care era mică de statură. era obligată să se ridice pe vârfuri să introducă cheia în broască. Apoi am găsit o explicaţie: gospodăria bănăţeană este orientată spre interior - totul: activităţile, victoriile şi înfrângerile, bucuriile şi lacrimile se consumă în curtea aceea ferită de orice privire. Gaura cheii este singurul mod de a investiga din exterior (şi de ce nu şi invers) spaţiul „de dincolo" şi iată, dacă ea este la nivelul ochiului, investigarea se poate face demn, ca o normalitate, fără sentimentul de umilire a privitorului...

Poarta se deschide cu un uşor huruit şi privirea îmi cade pe ...o cortină din iederă, care delimitează supoarta de restul curţii. Mă simt ca o prinţesă (cu sandalele de culoarea alunei în mâini), căreia i se deschide o carte de poveşti. Deschid cortina de frunze cu emoţie şi iată în faţa mea, curtea alungită, plină de iarbă, o fântână („bunarul") în prim-plan cu acoperişul acoperit cu caprifoi, trandafiri aliniaţi de o parte şi alta a curţii încă înfloriţi (albi, roz, roşii, bordo, galbeni), o hortensie bogată dată în pârg, o boltă de vie plină buluc de struguri mari şi alungiţi (țâța-vacii), un pridvor deschis în dreapta, o poartă undeva în spatele curţii, pierdută în semiîntunericul acesteia. Peretele casei vecine, din piatră aparentă, care ţine loc de împrejmuire în stânga, prinde umbrele tremurânde ale arcadelor de vie şi lumina soarelui e aproape albă acolo unde poate ajunge.

În spatele curţii, după zidul de cărămidă, o gradină în pantă ascendentă, cu meri încărcaţi până la pământ - roşu, galben-arămiu - pictură în ritm de muzică de pian, o albină ameţită mi se aşază pe umăr - ştiu că aşa mi s-a spus deja bun venit aici!

Intru în casă. Mirosul vetust mi-aminteşte de ceva ancestral, nedefinit, simt continuitatea şi mă bucur de această stare minunată pe care o trăiesc. Casa are 3 camere şi un hol. Camerele sunt înalte, uşile cu tăblii şi geamuri generoase, tavanele din lemn tencuit pe trestie sunt imperfecte, dar ce frumoase sunt! Se trece din una în alta, podelele din lemn scârţâie uşor - se trezesc la viaţă, mobilierul curbat are o lucrătură foarte bine conservată, ici colo câte o oglindă pe perete - poartă spre istorie, pe pereţi poze cu bunicul Ştefan, cel care a adus bani pentru continuarea ridicării casei, drept, cu privire vie, cu faţa rotundă şi mustăţile întoarse în sus, şi bunica Parascheva,într-o postură de linişte şi echilibru, mă privesc încremeniţi dintr-o fotografie veche virată în sepia. Îi salut şi le spun în timp ce un candelabru cu 5 braţe aruncă spre tavan o lumină gălbuie, că şi eu aparţin de acum familiei lor şi îi rog să mă primească cu drag în casa lor...

Au trecut de atunci 33 de ani. Satul şi-a împuţinat populaţia la jumătate, chiuiturile copiilor din vacanţele de vară nu se mai aud, bătrânele merg cu paşi din ce în ce mai obosiţi, dar cu chef de vorbă, în fiecare duminică la biserica satului.

Satul a primit prin 2005 asfalt, turnat grăbit peste frunţile rotunde şi albe ale pietrelor şi atunci lumina albă care aluneca peste faţadele caselor s-a virat deodată în gri, aerul s-a încins. Drumul a înlocuit căruţele scârțâinde, strunitul cailor şi lătratul câinilor cu gazele de eşapament, huruitul maşinilor grele care transportă în tonaj mare buşteni din pădurile Banatului, cu maşini de vilegiatură pline de turişti grăbiţi care merg spre superbele Chei ale Nerei, Lacul Ochiul Bei, cascadele Beuşniţei, Valea Mare, Socolari, Potoc, Sasca ș.a.

Satul este acum aproape tot de vânzare, încă nu este alterat urbanistic. Cei care au cumpărat casele cu terenurile aproape pe nimic, NU au prigonit spiritul satului. Studenţii de la Arhitectură din Timişoara au făcut aici câţiva ani tabere de arhitectură, relevee şi studii, au învăţat pe viu ce înseamnă o arhitectură de zonă încă salvată.
Poate dacă nu era făcut drumul - departajare între civilizaţie şi conservarea tradiţiei, acest sat putea să fie declarat zonă protejată, să devină ca un muzeu în aer liber de arhitectură tradiţională bănăţeană.
Dar drumul...
Ilidia (Elyiad, Ilyed, Elyed, Illadia, Iligia) este un mic sat piemontan, amplasat în sud vestul judeţului Caraş Severin, la 56 km de Reşiţa şi 3 km de Oraviţa (aici este construit cel mai vechi teatru din Banat, 1816 - Teatrul „Mihai Eminescu"). Mulţi dintre bărbaţii satului se numesc Ilia, de la numele satului. Aparţine de Comuna Ciclova Română (începând din 1728 şi până imediat după 1989, aici se fabricase aproape continuu, cu o reţetă proprie şi beneficiind de calităţile unei ape excepţionale, vestita bere de Ciclova, fabrica fiind închisă subit).
Aşezat pe valea pârâului Vecinic, într-o zonă de un pitoresc aparte, se cuibăreşte la poalele unei zone colinare şi montane (dealurile Cucuiova, Cetate, Tâlva, Obliţa, Otor, munţii Aninei), beneficiind şi de prezenţa câmpiei pe văile pârâurilor Ciclova şi Vecinic. Formele de relief nu au încurajat plantaţiile agricole (chiar dacă s-a cooperativizat în 1962, când s-au tăiat masiv viile şi prunii ca să se planteze porumb, grâu şi cartofi, dar care nu au mers spectaculos), zona rămânând dedicată plantaţiilor de pomi fructiferi (renumita ţuică locală de Ilidia produsă artizanal) şi fâneţe.
Atestată documentar în 1223, cu un număr mic de gospodării, s-a dezvoltat urbanistic în sistem liniar, respectând ca ghid firul pârâului Vecinic, dezvoltându-se geometric pe traseul a 2 uliţe majore paralele - „socacul mare" şi „socacul mic" (sokak = stradă,uliţă (turc.), amplificate în timp cu încă 2 trasee secundare adiţionale, convergente în „socacul mare".

Maximul de populaţie a fost atins în perioada socialistă - 1961, peste 2.500 de locuitori. Populaţia a scăzut dramatic după 1989, azi numărând cca 200 de locuitori. A fost (şi mai este) ca tot Banatul o zonă a multietnicităţii (români, rromi, germani, maghiari, sârbi) şi a toleranţei.
În arealul satului este Cetatea medievală Ilidia din sec. al XII-lea, biserica fortificată Obliţa din sec. al XIII-lea cu plan circular şi cvadri-lobat în interior, pusă în valoare de regretatul istoric Dumitru Ţeicu, fiu al satului, punctul Tramic - sit arheologic; zona Cetate - cimitir; punctul Funii - cultura Bodrogkeersztur; stânca Vecinic cu desene rupestre - Cleanţul lui Ion; punctul Căşile Codrenilor - fragment ceramic; punctul dealul Armenilor - material ceramic; punctul Moara Gherghinii, punctul Scămnel, punctul Vatra Satului - fragmente ceramice sec. VIII-XIX. Satul este tulburat de vânturi - Vântul Mare (rece), Vântul Mic (rece) şi Măidăneanţu (cald).
Arhitectura iniţială a satului a fost un preambul al actualei prezenţe construite. Primele case cu 2 încăperi: cameră („sobă") şi bucătărie („cuină" cu vatră) au fost zidite în curte din bârne, cu o latură spre stradă şi gard, cu 2 ferestre spre stradă. Fundaţiile erau din piatră („bolvani"), iar structura din lemn tăiat toamna („căţăi, corzi, bârne, corni, prăjini").

În 1796, s-a întocmit de către Administraţia judeţului Caraş un plan de sistematizare al comunelor, care prevedea şi înlocuirea caselor din lemn cu cele din piatră.
Casele s-au zidit din piatră tare şi piatră moale (tuf=material local extras din carierele satului, uşor de prelucrat, manipulat şi pus în operă). Zidurile de la stradă şi soclurile, erau zidite cu blocuri mari de piatră cioplită, cu rol de apărare, iar cele dinspre curte cu piatră moale, care se tăia cu fierăstrăul şi se punea uşor în operă, sau cărămidă plină.
De regulă, casele aveau 3 încăperi înalte, comandate, construite pe o pivniţă (boltită semicilindric, realizată din piatră) şi anexe. „Cuina" avea cuptor propriu zidit şi horn. Anexele cuprindeau: grajduri pentru animale („marve"), cocini, coteţe, hambare. Gospodăria era plină de viaţă şi, la începuturi, plină de copii.
Zidurile înalte, cu rol de apărare împotriva haiducilor care bântuiau zona, au devenit o caracteristică a satului bănăţean. Această „cetate" de locuit se reflectă şi în gradul de introvertire al populaţiei. Comunicarea se realizează „controlat", pe „scamnul" (banca-piatră cioplită) din faţa casei.

Circulaţia pe „socac" este un adevărat spectacol şi o sursă de informare şi comunicare - spectatorii stau pe băncile de piatră, iar protagoniştii circulă, comunică, duc veştile acumulate. În acest sat, fiecare pas este însoţit de „bună ziua", chiar şi astăzi.
Porţile sunt un capitol foarte interesant. Cândva, o dovadă a statutului social, porţile celor bogaţi erau mai mari şi mai dens decorate. Porţile erau opera de artă a faţadelor, chiar dacă ele serveau la intrarea carelor cu fân sau a căruţelor încărcate cu prune, fructe, roade ale pământului sau a animalelor.
Realizate din lemn tare, decorate bogat în manieră barocă sau cu elemente de inspiraţie folclorică, porţile sunt ele însele depozitare ale istoriei şi ale poveştilor pline de farmec ale acestei aşezări. Barocul bănăţean, regăsit şi în sistemul de locuire, îşi găseşte în porţi o cale foarte importantă de manifestare. Porţi înalte în două sau trei canaturi, cu supralumină aşezată peste un brâu multiplu profilat, cu uşi pietonale decupate într-una dintre foi, sau între două foi, sunt împărţite în două registre orizontale inegale şi decorate simetric cu arce în plin cintru sau ovoidale, coloane profilate cu capitel, frontoane tronsonate şi profilate, torsade, rozete, volute profilate, sculptură minuţioasă şi bogată. Porţile mai simple, de inspiraţie folclorică, au tăblii, motive geometrice în romb, motive florale, motivul soarelui, linii curbe, frânte, stele ș.a.
De regulă sunt vopsite doar într-o culoare şi anume o variantă maro şi au rareori inserţie de geam armat în câmpul lor, poziţionată în zona centrală. Se folosesc şi combinaţii cromatice, acolo unde oferta de sculptură permite acest lucru: verde cu galben, maro roşcat cu gri pal, maro închis cu alb, verde cu alb.
„Şolocaturile" (obloanele), măsură de protecţie la vântul rece al zonei, dar şi la intruziuni, se montează la interior sau exterior. Cele exterioare sunt pe balama, realizate în două registre inegale (cel superior mai mic ca şi înălţime), fiecare registru cu deschidere separată, montate la ferestre cu pervaz, de regulă, profilat. Cele interioare, realizate modulat pe două sau trei rânduri de balama, se pliază cu uşurinţă şi îmbracă peretele ca o piesă de lambriu.
Pentru iluminarea străzilor, unele case aveau agăţate pe peretele casei felinare cu gaz (petrol), câteva s-au mai păstrat în sat. Lumina lor timidă şi caldă nu concura cu beatitudinea cerului plin de stele, coborât acolo, aproape de pământ.

În faţa caselor, pietrele-bănci-locuri de comunicare, dintr-o bucată, şlefuite de timp sunt grele şi greu de urnit. Stau acolo, de la naşterea caselor, într-o cumineţenie încremenită.
M-am întrebat de multe ori de ce astfel de pietre şi nu, simplu, nişte bănci din lemn. Pentru stabilitate, antifurt, anti-degradare, poate pentru toate acestea la un loc. Dar şi pentru că noi am fost, suntem şi vom fi AICI....
Mulţumesc acestor locuri pentru că m-au primit cu toată frumuseţea lor, m-au acceptat şi m-au lăsat să le iubesc...